

"הוועד היהודי האלג'יראי למחקרים חברתיים" מול האנטישמיות באלג'יריה (1936-1939)

עיון בפנקס הוועד

דוד כהן

צו כרמיה (Décret Crémieux) הפך בשנת 1870 את יהודי אלג'יריה לאזרחים צרפתים. מאז סבלה יהדות זו מאנטישמיות, אולם פרט לתקופה קצרה (1915-1921), לא הגיבה ולא התארגנה נגד האנטישמיות עד שנות השלושים של המאה העשרים. רק אז הקימה קבוצה של משכילים יהודים מוסד, שהיה מנותק מהגופים היהודים הרשמיים של הקהילה, "הוועד היהודי האלג'יראי למחקרים חברתיים" (Le Comité Juif Algérien d'Etudes Sociales, CJAES; להלן הוועד למחקרים), שניסה לגונן על יהודי אלג'יריה מפני התקפות אנטישמיות.¹ מאמר זה יברוק את הנסיבות של הקמת הוועד ויסקור את פעולותיהם של חבריו ותוצאותיהן, על בסיס עיון בפנקס הוועד.²

נסיבות הקמת הוועד ומטרותיו

ב-24 במאי 1936 התקיימה ישיבה של ראשי יהדות אלג'יר, עיר הבירה של המושבה הצרפתית אלג'יריה. בישיבה זו נכחו הרב מוריס ליבר (Liber),³ הרב הראשי של פריס

- 1 "הוועד היהודי האלג'יראי למחקרים חברתיים" קדם "הוועד האלג'יראי למחקרים חברתיים" (Le Comité Algérien d'Etudes Sociales), שקם בשנת 1915 כתוצאה מגילויים אנטישמיים באלג'יריה ופעל עד 1921. על נסיבות הקמתו ראו כהן, נסיבות, וכן להלן. מחדשי הוועד ב-1936 הוסיפו לשמו את המילה "יהודי", אולי משום שהתודעה היהודית של החברים התחדדה.
- 2 פנקס הוועד הוא מחברת ובה שלוש מאות עמודים ממוספרים, שנרשמו בה פרוטוקולים משיבות הוועד וכן צורפו אליה (בהדבקה) תעודות שונות. תחילתה היה הרישום בכתב יד, ובהמשך במכונת כתיבה: הדפים הודפסו במכונת כתיבה והודבקו במחברת. הפנקס נמצא בפריס ברשותו של מר ז'ק לזרוס (Jacques Lazarus), שהיה המזכיר הכללי של הוועד למחקרים משנת 1947 עד שנת 1961. אנו מודים למר לזרוס שאיפשר לנו לעיין בפנקס. העתק של הפנקס מצוי במכון יד טבנקין שברמת אפעל.
- 3 מוריס ליבר (ורשה 1884 - פריס 1956) הגיע לפריס עם הוריו בגיל ארבע. למד בבית המדרש לרבנים בפריס וב-1907 קיבל את הסמכתו לרבנות. פירסם מאמרים מדעיים על היהודים בתקופת המהפכה הצרפתית. בשנת 1934 מונה למנהל בית המדרש לרבנים בפריס. כל חייו התעניין בנושאים

באותם הימים, שביקר באלג'יר באותה תקופה וניהל את הישיבה; הרב הראשי של אלג'יריה, הרב מוריס אייזנבט (Eisenbeth),⁴ 'I קנואי (Joseph Kanoui), ראש הקונסיסטואר (consistoire; ועד הקהילה) של קהילת אלג'יר; ואישים חשובים אחרים כגון שרל לוי, חבר הוועדה הפיננסית הנבחרת (Délégations Financières) וד"ר אנרי אבולקר (Henri Aboulker),⁵ רופא ידוע באלג'יר, ועוד. הרב ליבר פתח את הדיון בדברים על חברת "כל ישראל חברים" (כ"י"ח; Alliance Israélite Universelle):

אני יודע שמפעלה של חברה זו ידוע באלג'יריה מן ההוראה הדתית (תלמודי תורה)⁶ שהיא מקיימת באלג'יריה, אך היא נוסדה ב־1860 לאו דווקא כדי להורות אלא כדי להגן על היהודים. מייסדיה השלו את עצמם והאמינו שהשאלה היהודית (האנטישמיות) לא תתעורר בצרפת ולא באלג'יריה, ועל סמך אשליה זו נקבעה מסגרת הפעילות של החברה: "לדאוג אך ורק ליהודים מחוץ לצרפת בכדי להבטיח להם כבוד וחופש". אלא שבימינו רשאים אנו לשאול את עצמנו האם צמחה השאלה היהודית בצרפת בעקבות ההגירות,⁷ והאם באלג'יריה, שבה היא קיימת זה זמן רב,⁸ הסגורים הטובים ביותר לזכויותינו האזרחיות הם לא נבחרינו.⁹

הקשורים לחינוך יהודי. באותה שנה מונה כממלא מקום של הרב הראשי של צרפת ועדיין מילא את התפקיד הזה כשהגיע לאלג'יר להשתתף בישיבה הראשונה של "הוועד היהודי האלג'יראי למחקרים חברתיים". בשנים 1936-1937 ערך ביקור במספר קהילות בצפון אפריקה והתעניין מקרוב בחינוך היהודי בהן.

4 מוריס אייזנבט (פרס 1883 - אלג'יר 1958) התמנה אחרי לימודיו בבית המדרש לרבנים בפריס לרב של העיר סדאן שבמזרח צרפת; בשנת 1928 התמנה לרבה של קהילת קונסטנטין באלג'יריה וב־1932 לרבה של אלג'יר; ב־1940 מונה לרבה הראשי של אלג'יריה. הרב אייזנבט גילה אומץ לב גדול בתקופת וישי באלג'יריה, ואירגן באלג'יר רשת של בתי ספר יהודיים עבור הילדים היהודים שגורשו מבתי הספר הציבוריים. בראשית שנות החמישים עמד מאחורי ייסוד בית המדרש לרבנים באלג'יר. כתב מספר מונוגרפיות חשובות על יהדות צפון אפריקה.

5 אנרי אבולקר (1876-1957), רופא (אף־אוזן־גרון) ופרופסור. היה בין מייסדיו של "הוועד האלג'יראי למחקרים חברתיים" ב־1915 ולאחר מכן נשיאו, עד 1921. תקופה מסוימת היה נשיא הפדרציה הציונית של אלג'יריה.

6 על תלמודי תורה באלג'יריה ראו הערה 13.

7 בעקבות הגל האנטישמי שפקד את רוסיה בשנות השמונים של המאה ה־19 ("סופות בנגב"), הגיעו לצרפת, במיוחד לפריס, יהודים רבים, חלקם בדרום לארה"ב. היסטוריונים מעריכים שהתפתחותה של התנועה האנטישמית בצרפת, ובראשה המנהיג האנטישמי הידוע אדואר דרומון (Drumont), קשורה להגעתם של המהגרים היהודיים מרוסיה הצארית.

8 מקורה של האנטישמיות הצרפתית באלג'יריה, שהתעוררה בשנת 1871, מיד אחרי התאזרחותם של היהודים ב־1870, היה על רקע אלקטורלי. יהודי אלג'יריה, שהפכו לבעלי זכות הצבעה ורובם היו מרוכזים בערים, השפיעו על תוצאות הבחירות העירוניות, דבר שעורר עוינות מצד המפסידים בבחירות. השיטות והסימאות האנטישמיות שהיו באלג'יריה שימשו מקור השראה לאנטישמם בצרפת. המנהיג האנטישמי הצרפתי דרומון בחר דווקא באלג'יר כמחוז הבחירה שבו הציג את מועמדו לאסיפה הלאומית הצרפתית, ושם נבחר ב־1898. על האנטישמיות האלקטורלית באלג'יריה ראו, בין מחקרים רבים, אורון, אלג'יריה, עמ' 17, 584-585.

9 פנקס. ההפניות לפנקס להלן יהיו לפי תאריכי הישיבות.

מימין חרב מוריס אייזנבט; משמאל, אנרי אבולקר

הרב ליבר העריך את מפעלה של כ"ח ואת הנהגת יהדות אלג'יריה, ולהלן נברר היבטים של הערכות אלה.

עד ראשית המאה העשרים לא היתה התארגנות יהודית באלג'יריה נוכח עליית האנטישמיות, אף על פי שזו היתה חריפה מאוד בזמן פרשת דרייפוס (1894-1906). בשנים 1897-1898 פרץ משבר אנטישמי חמור באלג'יריה, ובפרט בבירה אלג'יר. הקונסיסטואר, המוסד הרשמי שייצג את יהודי אלג'יריה בפני השלטונות הצרפתיים, היה גוף ממלכתי למחצה, ובעיתות משבר היה משותק ולא עשה דבר. חוסר המעש הזה עורר התמרמרות בקרב יהודי אלג'יריה והניע קבוצת משכילים מיהודי אלג'יר להקים את "הוועד האלגי'ראי למחקרים חברתיים" (ראו לעיל, הערה 1). הוועד הוקם שנה לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשל ריבוי התקריות האנטישמיות בצבא הצרפתי. תקריות אלה אירעו משום שלראשונה מאז התאזרחותם הקיבוצית של יהודי אלג'יריה בתוקף צו כרמיה, רבים מיהודי אלג'יריה היו צריכים למלא את חובתם כאזרחים צרפתים. האנטישמיות היתה חריפה במיוחד בצבא הצרפתי שמעבר לים, ובאלג'יריה בפרט, במלחמה לצד חיילים צרפתיים בני דתות אחרות. ב־1915 היה אפוא קשר ישיר בין התארגנות יהודית לבין תופעת האנטישמיות בצבא הצרפתי. משנת 1922 עד שנת 1936 דעכו הגילויים האנטישמיים באלג'יריה והוועד חדל לפעול. אולם מראשית שנות השלושים, בצל המשבר הכלכלי העולמי ועליית התנועות הפשיסטיות הימניות הקיצוניות, צמחה

Comité Juif Algérien
d'Études Sociales

Yod Tabenkin
י' טבנקין

י' ד טבנקין - אפעל
מס' 113
דואר תל אביב תש"ג
באמצעות הסוכן

AS 95802

RECEPISSE de DECLARATION
delivré en exécution de l'article 5
de la Loi du 1er Juillet 1901

ALGERIE

Société inscrite
sous le N° 2.466

Le PREFET du département d'ALGER, Officier
de la Légion d'Honneur, certifie avoir reçu de
M. André LEVI VALENSI, demeurant à ALGER, 3,
rue Littré :

1° Une déclaration par laquelle il fait connaître la constitution d'une association dénommée :
"COMITE JUIF ALGERIEN D'ETUDES SOCIALES", dont
il est le Président et dont le siège social est
situé à ALGER, II, rue Bab-el-Oued;

2° Deux exemplaires des statuts de la dite
association.

Alger, le
LE PREFET

Voir les statuts
datés 17.18.19.30

באלג'יריה אנטישמיות חריפה שהלכה וגברה. המתרחשות הגיעה לשיא בפרעות קונסטנטין (5 באוגוסט 1934) – פורעים מוסלמים טבחו עשרים וחמישה יהודים.¹⁰ הדעה המקובלת היתה שכי"ח שאפה להעלות את רמת החינוך בקרב הקהילות היהודיות בארצות מצוקה. אך לדברי הרב ליבר לא זו היתה הכוונה האמיתית של מייסדיה כי 1860. מייסדי כי"ח היו עדים לשילובם המוצלח של היהודים בסביבתם הצרפתית, בזכות האמנציפציה שהתרחשה כשמונים שנה קודם לכן (1791) במהלך המהפיכה הצרפתית.¹¹ ולכן הם רצו לסייע ליהודי ארצות המצוקה, לאו דווקא בתחום החינוך. בארצות האלה היהודים היו משוללי זכויות בשל האופי השמרני של המשטר, ולא חיו "בכבוד ובחופש", כפי שאמר הרב ליבר. בהשתדלות אצל השלטונות המקומיים (ברוב המקרים בארצות האסלאם) ניסו אנשי כי"ח לשפר את מעמדם המשפטי ואת מצבם החברתי של היהודים. מייסדי כי"ח לא שיערו שכעשרים שנה מאוחר יותר, בשנות השמונים של המאה הי"ט, תתעורר בצרפת השאלה היהודית, בעקבות הגירה ניכרת של יהודים מרוסיה אחרי "סופות בנגב" (1881) וחוקי מאי (1884).

הרב ליבר הצביע על כך שה"סנגורים... לזכויותינו האזרחיות הם... לא נבחרינו". כוונתו לאנשי הקונסיסטואר בצרפת ובאלג'יריה. חברי הקונסיסטואר היו הנציגים הרשמיים של היהודים בפני השלטונות, והממשלה היא שמינתה אותם. לדעתו של הדובר הם לא הגנו על הקהילה היהודית בצורה משביעת רצון. חברי הקונסיסטואר היו בין הפטישי והסדן. ברחוב היהודי הקונסיסטואר נחשב מוסד חלש, והיה צורך בהקמת גוף חדש, חופשי בהתבטאויותיו ובפעולותיו, ללא שייכות למוסדות הרשמיים של הקהילה היהודית המקומית. וכך המשיך הרב ליבר: "האם אין מקום לדאוג באלג'יריה לייסוד גוף הגנה... שיהיה מחוץ לקונסיסטואר שבתפקידו לטפל בענייני פולחן וצדקה".¹² המצב באלג'יריה בשנת 1935 היה טעון. האנטישמיות השתוללה במושבה ומוסדות הקהילה היהודית תפקדו באופן לקוי. לא במקרה הזדמן הרב ליבר באלג'יר – נכבדים מן הציבור היהודי, רובם משכילים, יזמו את הישיבה החשובה וביקשו ממנו ליטול בה חלק. מה חשבו מנהיגי יהדות אלג'יריה, שיזמו את הפגישה, על המצב המורכב שאליו נקלעו נוכח התערורות האנטישמיות ובשל היותם מיעוט יהודי בארץ מוסלמית הנתונה לשלטון קולוניאלי צרפתי? פנקס הוועד משקף את דעתם של המשתתפים האחרים בישיבה, ובישיבות שהתקיימו באותה שנה (1936), לאחר קבלת ההחלטה להקים את הוועד מחדש. במהלך הישיבות הועלו לדיון מספר נושאים: האנטישמיות, צורת ההתארגנות לאור המצב שנוצר, החינוך היהודי בכלל וחינוך הנוער בפרט, היחסים בין היהודים לבין המוסלמים והחיים המדיניים באלג'יריה. בהמשך המאמר נדון בהרחבה באנטישמיות וביחסים עם המוסלמים.

10 על מאורעות קונסטנטין ראו: אואט, פוגרום; הטל.

11 על שילובם של היהודים בצרפת במאה הי"ט ראו כהן, שילובם.

12 פנקס, ישיבה מ"מ 24 במאי 1936.

בנוגע לצורת ההתארגנות והצורך להקים ועד הגנה, אנרי אבולקר ציין ש"ועד ההגנה הוקם בפריס. זה משמח ואכן הגיע הזמן לכך. האנטישמיות היתה קיימת באלגייריה תמיד, מבלי שבצרפת גילו כל סימן של דאגה... הוועד שיקום צריך להיות אלגייראי ולא של אלגייר הבירה בלבד... הוועד הראשון למחקרים חברתיים, שהוקם ב־1915, לא זכה לתמיכתם המלאה של יהודי מחוז קונסטנטין ומחוז אוראן" (שם). מנהיגים נוספים שנכחו באותה ישיבה היו מוריס בלישה (Belicha) ואלבר ללוש (Lelouche). בלישה העיר: "היהודים באלגייריה מרוחקים מהקונסיסטוארים (שלושה במספר במושבה) ולכן עלינו להגן עליהם בעל כורחם. המצב הולך ומחמיר. אלגייריה היא מושבה ומוקדי השלטון נמצאים בפריס. מכאן הצורך להקים ועד אלגייראי שישאר מאחורי הקלעים ואשר באמצעות מחקריו החברתיים יילמד את יהודי הבירה הצרפתיים על המצב באלגייריה ויספק להם את הכלים לפעול" (שם). ואלבר ללוש ציין: "אני שמח מאוד שהרב ליבר העלה את השאלות הללו. מאז מאורעות קונסטנטין (אוגוסט 1934) היתה על סדר היום הבקשה להחיות את הוועד למחקרים חברתיים. עלינו להגיע לידי החלטת שהיום ימונו חברי הוועד" (שם). שלושת הדוברים חייבו את הקמתו של "גוף הגנה". אבולקר ביקש להתאחד עם קהילות אחרות באלגייריה ולא להשאיר את היוזמה והעשייה לקהילת אלגייר בלבד, כפי שאירע במקרה של הוועד הראשון. בלישה הצביע שוב על מה שאמר הרב ליבר בנוגע לתפקוד הקונסיסטואר, כלומר שהמוסד הזה, שהיה אמור לייצג את יהודי אלגייריה ובמצבים מסוימים אף להגן עליהם, לא מילא בעיניו את תפקידו וכתוצאה מכך הם התרחקו ממנו. ללוש הצביע על גורם לא פחות חשוב בצורך להקים "גוף הגנה": טבח יהודי קונסטנטין, שנתיים לפני כן. לפנינו אפוא שני הגורמים העיקריים לחידושו של הוועד: מאורעות קונסטנטין והתפקוד הלקוי של הקונסיסטואר, שלא נהנה מתמיכתם של יהודי אלגייריה. החיאתו של הוועד לא נתקלה בהתנגדות. נוכח האנטישמיות הובן הצורך לחדש את פעילותו של הוועד כדי להגן על יהודי אלגייריה בחיי היומיום ובעיתונות. הוועד קם בשעת משבר כדי למלא את החסר.

החינוך היהודי

שרל לוי, שהיה חבר באסיפה הפיננסית הנבחרת, אחת הוועדות החשובות באלגייריה, אמר את הדברים הבאים:

הקונסיסטואר צריך להקצות מענק יותר גדול לנוער ולסייע לפתח אצלו את הנטייה לעסוק בספורט... להקים מרכז ספורט... הנוער חושב שצריך להתעסק בפוליטיקה לפני ההתעסקות ביהדות, ואמנם יש ראשית כל לקרב אותו ליהדות. מבחינה מוסרית הוא צריך להיות חזק. עקרונית, מבחינה דתית האב צריך לשלוט על ילדיו. אך מה לצפות ממנו מרגע שאינו מבין את משמעות התפילות שהוא מדקלם. ואכן זה מפעל חינוכי שלם שצריך ליוזם (שם).

גם עורך הדין ארנסט דרון עסק בחינוך היהודי אך מזווית שונה. ואלה דבריו:

אסור שתמיד אותם אנשים יטפלו בעניינים היהודיים... מה שצריך הוא לשכנע את ההמונים היהודיים לא רק בצורך להקים את המוסד הזה (הוועד למחקרים), להרחיב את ההנהלה של המוסד. יש להגיע אל המוני היהודים דרך החינוך הכללי. ישנם יהודים שלא נמשכים אל הפולחן היהודי, שלא מגלים עניין ביהדות. היטלר עשה שירות טוב ליהודים שרצו להתחמק ממוצאם היהודי. הוא הוכיח להם שזה לא מועיל כלל. יש להטיף על יחס של הזדהות ליהדות. להוכיח להם שמאמינים ולא מאמינים חייבים להתעניין בהמוני היהודים שזקוקים לתומכים... יש לפנות לכלל הקהילה, לצעירים כמו למבוגרים, באמצעות הרצאות... אין ישועה במפעל שאינו מקבץ את כל חברי הקהילה (שם).

שרל לוי ביקש לקרב את הנוער היהודי באלג'יריה ליהדות, אך מעבר לכך, מדבריו אנו למדים שידיעותיהם של המבוגרים היהודים באלג'יריה ביהדות היו דלות. זו עדות על דרגה עמוקה של התבוללות שיהדות אלג'יריה היתה נתונה בה באמצע שנות השלושים של המאה העשרים, כתוצאה מהכיבוש הצרפתי מאז 1830, ובמיוחד מאז קבלת האזרחות הצרפתית במסגרת צו כרמיה. משנת 1870 שלחו יהודי אלג'יריה את ילדיהם לבתי ספר ממלכתיים צרפתיים, היו כפופים למערכת המשפטית הצרפתית ושירתו בצבא, לעיתים קרובות בצרפת. והתוצאות לא איחרו לבוא.¹³ הדובר השני, ארנסט דדון, התייחס לחינוך הנוער היהודי מנקודת מבט של הסולידריות היהודית. נראה שחלק ניכר מיהודי אלג'יריה היה רחוק מהקונסיסטואר, כפי שציין קודם לכן בלישה, ולא היה מעורב בחיי הקהילה היהודית המקומית; זו היתה ללא ספק תוצאה של ההתבוללות. אך כעת, הדגיש דדון, נוכח עליית האנטישמיות באלג'יריה, חובה להתלכד. שני הדוברים השלימו זה את דברי זה וחתרו לאותה מטרה: לחזק את הקהילה היהודית מפני הסכנות האורבות לה מבחוץ.

החיים הפוליטיים והיהודיים באלג'יריה

הנושא האחרון שהועלה לדיון בישיבות הראשונות להקמת הוועד למחקרים היה החיים הפוליטיים והיהודיים באלג'יריה. שרל לוי התייחס לנושא הפוליטי בישיבה שהתקיימה ב־24 במאי 1936, וכך פתח:

ההחלטות שעלינו לקבל עכשיו קשות הן... בייחוד שאלג'יריה הינה מדינה מורכבת. כאן האנטישמיות הקתולית מלווה בכוו המוסלמי... אם ברצוננו להקים ועד למחקרים הוא חייב להיות נטול כל גוון פוליטי... כיוון שהגירות אחרי רעיון פוליטי הפכה אותנו לעדר אלקטורלי וזה היה אסוננו. לכן עלינו למנוע כל התקפות הבאות מהצד הקתולי וכל פעולה מצד הילידים המוסלמים, הנכונים תמיד להתנפל על החלשים.¹⁴

13 השתלבות יהודי אלג'יריה במערכת החינוך הצרפתית היתה כה עמוקה עד שכי"ח בפריס החליטה בראשית המאה העשרים להקים באלג'יריה רשת של תלמודי תורה. על נסיבות הקמתה של רשת זו ותפקודה ראו כהן, מסורת.

14 פנקס, ישיבה מ־24 במאי 1936 (להלן יבוא הציון בקיצור מה).

ישיבה של הוועד.
 עומד: אלי גוזלן, לידו אלבר קונפינו; שני מימין הרב מ' אייזנב

לוי תיאר את מעמדם העדין של יהודי אלג'יריה, מיעוט קטן בחברה, בין הרוב המוסלמי לבין הצרפתים השולטים. מצב זה מחייב את היהודים לא להיות גוף פוליטי מונוליטי, כיוון שבעבר חשדו האנטישמים ביהודים בהצבעה מכוונת לטובת מועמד מסוים. עניין היהודים והפוליטיקה עלה שוב על סדר היום בחודשים שלאחר הצלחת "החזית העממית" (le Front Populaire) בבחירות בצרפת, ביוני 1936. בראש "החזית העממית" עמד לאון בלום, סוציאליסט ממוצא יהודי, שעתה נבחר לראשות ממשלת צרפת. אנשי הימין בצרפת ובאלג'יריה האשימו את היהודים בעליית השמאל לשלטון, בכך שהצביעו עבור מחנה זה כגוש אחד. לטענה זו הגיב בנישו (Benichou), אף הוא חבר הוועד למחקרים, באומרו, על סמך מחקר שערך על השתתפות היהודים במאבק המדיני באלג'יריה, ש"בשכונות שבהן היהודים הם הרוב הצביעו בבחירות האחרונות לאסיפה הלאומית הצרפתית בעד מפלגה ומצע המזוהים עם מחנה השמאל, וזאת מהסיבה הפשוטה שהמפלגות היריבות הפגינו רגשות אנטי־יהודיים".¹⁵ פרופ' ברונשוויג (Brunschvig) התערב בדיון וביקש "שהוועד למחקרים יזום מחקר שיבדקו בו כיצד צריכים האזרחים ממוצא יהודי להצביע במדינה ששוררת בה אנטישמיות, והאם לא חיוני שהם יהיו דווקא הגוש המלוכד שאויבינו מגנים".¹⁶ את הדיון על היהודים והפוליטיקה סיכם היטב שרל לוי:

15 שם, 8 בנובמבר 1936.

16 שם, 13 בדצמבר 1936. רובר ברונשוויג (1901-1990), חוקר אסלאם והיסטוריון, היה פרופסור באוניברסיטאות של אלג'יר (1932-1940), בורדו (1946-1955) ופריז (1955-1968). היה בין

היהודים הם ברומטר של החברה והם רגישים לכל שינוי במצב במדינה. אם נדע להישאר בתחום הכלכלי בלבד ונדאג להגן על אנשינו (היהודים), אם נדע להכין את ההגנה העצמית והמוסרית, מחוץ להיבט הדתי, לא נצליח למנוע כל ביטוי של אנטישמיות, המוטבעת ומושרשת בליבם של הלא־יהודים, אך נוכל להפחית את תוצאותיה (שם).

לדעת לוי על היהודים באלג'יריה לנהוג במישור המדיני על פי טיב היחסים עם המוסלמים מצד אחד ועם האוכלוסייה האירופית והשלטונות הקולוניאליים מצד שני: "אחד מהחששות של הממשלה נובע מהתנועה הכלל אסלאמית שמתפתחת וכנראה מאיימת על השליטה הצרפתית" (שם). האם היה על הוועד למחקרים לתמוך במוסלמים בתביעותיהם הפוליטיות כלפי השלטונות הצרפתיים? לוי דן בכך משום שמספר חברים בוועד למחקרים הביעו בעל פה, ואף בכתב, את תמיכתם במוסלמים. וכך סיכם: "אני מודאג מההיגרות של אחינו אחר הפוליטיקה המוסלמית שיכולה להיות למורת רוחם של המתיישבים הצרפתים והממשלה כאחד" (שם).

הדעות שהובעו בדיוני הוועד למחקרים על היהודים והפוליטיקה באלג'יריה משקפות את מצבם המורכב של היהודים בחברה הקולוניאלית האלג'ירית. הם היו מיעוט דתי, אמנם בעל אזרחות צרפתית, אך נתונים ללחצים חברתיים רבים הן מצד אוכלוסיית הרוב המוסלמית, שרצתה לגרור אותם לצידם במאבקה במדיניות הקולוניאלית של צרפת, הן מצד המתיישבים הצרפתיים בעלי ההשפעה המדינית והחברתית העצומה. מתיישבים אלה היו ברובם ימנים ושמרנים, והתנגדו לכל שינוי פוליטי כלכלי או חברתי העלול לפגוע באינטרסים שלהם. מלבד זאת המתיישבים היו אנטי־יהודיים, ומאו קבלת צו כרמיה הם תבעו את ביטולו, והתנגדו לכל יוזמה שביקשה להעניק זכויות מדיניות למוסלמים. השפעתם על החברה הקולוניאלית היתה גדולה, והיהודים היו צריכים להביא זאת בחשבון.

השלטון הקולוניאלי הכליכול במושבה התאפיין בכך שבהיותו ממונה על הסדר ועל הביטחון הוא לא סבל כל הפרעה מצד מרכיב כלשהו בחברה: במיוחד לא מצד הילידים המוסלמים, מצד המיעוט היהודי ומצד זרמים פוליטיים מסוימים כגון הקומוניסטים, שסימלו את "הבולשביזם המפלצתי המאיים על התרבות המערבית". לפיכך פקח השלטון עין על כל ניסיון של התארגנות מדינית או חברתית, העלול להפר את הסדר הציבורי

הראשונים שתמך בחידוש פעילותו של הוועד למחקרים ושותף לוועד הפועל שלו. ברונשוויג הודח ממשרתו באוניברסיטת אלג'יר בשל חוקי הגזע ולקח על עצמו, עם הרב אייזנבט, החל מאוקטובר 1941, לארגן רשת חינוך יהודית פרטית באלג'יריה, משום שבמסגרת אותם חוקים הילדים היהודים גורשו מבתי ספר ממלכתיים צרפתיים (בשנת 1942 מספרם הגיע ל־18,000). לאחר שהכוחות האמריקנים והבריטים פלשו לאלג'יריה ב־8 בנובמבר 1942, ובמהלך שנת 1943, נטל חלק במאבק לביטול חוקי הגזע. היה ציוני נלהב וייסד, בשנת 1943, עם בנימין הלר (Benjamin Heler, מנהיג אלג'יראי קהילתי וציוני) את ה־Union Sioniste Algérienne (האיחוד הציוני האלג'יראי). עד יומו האחרון הצטער שלא שימש כפרופסור באוניברסיטה העברית בירושלים. על פעילותו של רובר ברונשוויג בתחום החינוך בומן מלחמת העולם השנייה ראו אואט, גוירות.

הקיים. היהודים ידעו זאת היטב. לא פעם הוזמנו היהודים אל המושל הכללי של אלג'יריה, שישב באלג'יר הברייה, כדי להסביר התארגנות כלשהי או מגמה ברחוב היהודי. היהודים היו צריכים להתחשב במדיניותם במספר גורמים ולשקול היטב את צעדיהם. אין פלא שהמילה החזרת ונשנית בדיוני הוועד למחקרים בנוגע למדיניות הכללית שלו היתה "זהירות": להפעיל שיקול דעת, לא להחליט ולא לזנוח דבר שיכול להפריע לגורמים החברתיים והמדיניים שציינו או להכעיס אותם, ושעלול לפגוע באינטרסים של כלל הקהילה היהודית.

מנהיגי הוועד למחקרים לא היססו לדון ברוב הבעיות שהטרידו אותם אישית או שהיו קיימות לדעתם בקהילה היהודית באלג'יריה בשנת 1936. כל המשתתפים בדיוני הישיבות השונות תמכו ברעיון הקמתו של "ועד ההגנה", שהעלה הרב ליבר בישיבה הראשונה ב־24 במאי 1936. נראה שהרב ליבר הושפע מן ההתרחשויות בפריס בשנות השלושים, כשהזכיר, כמו אנרי אבולקר לפניו, את "ועד ההגנה" בפריס.

הרב ליבר, שפתח את הישיבה, חתם אותה. הוא הדגיש שהחלפת דעות ורעיונות יכולה רק להיטיב עם המצב באלג'יריה, שיש להרחיב את מעגל התומכים במאבק באנטישמיות, שאין לסמוך על העזרה הכספית של הקונסיסטוארים העניים ושיש למצוא מקורות מימון מחוץ להם. הוא הוסיף ואמר: "לקחי העבר לא מייאשים אותי. יש לפעול, ואנו יכולים לפעול, כיוון שהיום ישנה יותר בשלות מאשר לפני עשרים שנה".¹⁷ על סמך נסיון העבר שהצטבר אצל מנהיגי יהדות אלג'יריה בזמן קיומו של הוועד הראשון, ובמשך השנים שעד 1936, השכילו ראשי יהדות אלג'יריה, בייחוד אלו שמחוץ לגופים הרשמיים של הקהילה היהודית, להצביע על הבעיות האמיתיות נוכח ההתעוררות האנטישמיות במושבה, ועל הדרכים להתמודד עימן. הם למדו את לקחי העבר וכעת היו נחושים לפעול בהתאם.

בסוף הישיבה ב־24 במאי 1936 הקימו המשתתפים ועד זמני. מזכירו היה אלי גולן, והוטל עליו להכין את הישיבה הבאה, שנקבעה ל־7 ביוני 1936, בסיועם של אנרי אבולקר, אלברט ללוש ורובר ברונשוויג.

בישיבה ב־7 ביוני נידונו חלק מההחלטות שהתקבלו ב־24 במאי, והתקבלו ההחלטות הבאות:

- 1 – להקים מחדש את הוועד למחקרים חברתיים משנת 1915.
- 2 – הוועד חייב להיות עצמאי לחלוטין, ללא קשר לכל ארגון דתי (קונסיסטואר) ולכל אגודה פוליטית.
- 3 – בראש הוועד לא יכהן מדינאי או ראש ארגון דתי.
- 4 – הוחלט לשתף פעולה עם ה־LICA (Ligue Internationale contre l'antisémitisme); הליגה הבינלאומית נגד האנטישמיות).¹⁸

17 שם, 24 במאי 1936.

18 שם, 7 ביוני 1936. כמו כן התקבלו ההחלטות הבאות בנוגע להצטרפות של חברים חדשים: כל חבר חדש יוצג בפני הוועד הפועל על ידי שניים מחבריו, לקבל את אישורו. לא יידרשו מחברים

המטרה העיקרית של הקמת הוועד למחקרים היתה היערכות נוכח התעוררות האנטישמיות באלג'יריה החל מ־1933. נסקור כעת את ביטויה של האנטישמיות הזו.

ביטויי האנטישמיות באלג'יריה בשנות השלושים

להלן אדון בביטויי האנטישמיות שהשתקפה בישיבות הוועד למחקרים בתקופה הנידונה, ובהסתמך על מחקרו של מיכאל אביטבול.¹⁹ במשך שנות השלושים התבטאה האנטישמיות באלג'יריה בעיקר בשלוש צורות: 1 – אנטישמיות מקומית אלג'יראית; 2 – אנטישמיות בהשראה גרמנית; 3 – אנטישמיות ממקור צרפתי.

1 – אנטישמיות מקומית. בישיבת הוועד ב־24 בינואר 1937 צוין שהעיתון האנטישמי *La Libre Parole Algéroise* ועורכו קוסטון (Coston) הפיצו כרוזים אנטישמיים ברחובות אלג'יר. היהודים הותקפו בעיתוני אלג'יריה גם בנושא הריבית הקצוצה. העיתון *Marianne* פירסם מאמר שנכתב בו שהיהודים באלג'יריה "עוסקים בהלוואה בריבית קצוצה באומנות רבה".²⁰ חברי הוועד למחקרים החליטו לאסוף חומר ולהגיש דין וחשבון לוועדה הפרלמנטרית של הפרלמנט הצרפתי. תוכנו של הדו"ח אינו ידוע אך ניתן לקבל עליו מושג בעקפיין. הוועדה הפרלמנטרית ביקרה באלג'יר ועסקה גם בנושאים הנוגעים למוסלמים, לכן הוזמן ראש הוועדה ל"חוג המוסלמי לקידמה" (*Le Cercle Musulman du Progès*), ארגון שניהל דושיח לשיפור הדו־קיום בין נוצרים יהודים ומוסלמים.

נשיא הוועד למחקרים, ד"ר אנדרה לויולנסי, הוזמן גם הוא לחוג המוסלמי, ובשלב מסוים ניצל את נוכחותו של ראש הוועדה הפרלמנטרית בכדי להשמיע את אחת הטענות הקשות נגד הצרפתים באלג'יריה, שיש להניח שהיתה כלולה בדו"ח הוועד למחקרים שנמסר לוועדה הפרלמנטרית. וכך נמסר בפנקס: "הד"ר אנדרה לויולנסי הזכיר את האשמה הנתעבת של האנטישמים האומרת שיהודים ומוסלמים הם גוש המתנגד לאינטרסים של צרפת, בעוד שכולם כאן שואפים לדבר אחד: לשרת את צרפת".²¹

האנטישמיות של המתיישבים הצרפתים התבטאה גם בחיי היום יום בנושאים כמעט שגרתיים. למשל, חברי הוועד למחקרים חיפשו אולם שאחד מחבריו יוכל להרצות בו על "הפרוטוקולים של זקני ציון"; היו מגעים עם החברה לגאוגרפיה שהסכימה להשכיר את

חדשים דמי חברות, על פי הצעתו של ברונשוויג, שאמר שעצם מספר החברים יהיה כוח מוסרי משל עצמו; אולם כל אחד יכול היה להעלות באופן אישי לפי יכולתו תרומה לוועד לרצונו. ה־LICA הוקמה בשנת 1933 לאחר עלייתו של היטלר לשלטון בגרמניה, בעקבות קריאתו של ברנר לקאש (Bernard Lecache; 1895-1969), שהיה נשיא ה־LICA. לקאש עסק בהגנה על זכויות היהודים ובמאבק באנטישמיות כאשר ביקר ברוסיה במהלך מלחמת האזרחים (1918-1920) וראה ב־1919 את הטבח שהרוסים הלבנים ביצעו ביהודים. בעקבות זאת כתב ספר נדיר המלווה בתמונות קשות מהפוגרומים.

19 ראו אביטבול.

20 פנקס, 27 במאי 1937.

21 שם, 18 באפריל 1937.

אולמה, אך ברגע האחרון חזרה בה.²² אירוע אנטישמי אחר היה כשאמיל מורינו (Emile Morinaud), ראש העיר קונסטנטין ואחד המנהיגים האנטישמיים באלג'יריה, קרא ב-1938, בעיתונו *Le Républicain*, להטיל חרם כלכלי על יהודי אלג'יריה:

צרפתי, עשה כמיטב יכולתך על מנת להעסיק רק צרפתים ומוסלמים.
 צרפתי, עבוד רק עם צרפתים ומוסלמים.
 צרפתי, אל תקנה מאומה אצל יהודים.
 צרפתי עוזר רק לצרפתים.

צרפתים בראש, סולידריות צרפתית למען הבטחת המרות הצרפתית.²³

וגילוי אנטישמי נוסף: סניף חברת הדלק "של" (Shell) פיטר שני עובדים בעלי משפחות בשל יהדותם, אחד באלג'יר והשני באוראן. אלו פנו לוועד למחקרים, שהבטיח לכתוב לפריס ולהנהלה הראשית של החברה בלונדון.²⁴

2 – אנטישמיות בהשראה גרמנית. בישיבה ב־28 במרס 1937 נמסר שברחבי אלג'יריה הופצו כרוזים בהשראה נאצית. חודשיים מאוחר יותר מסר נשיא הוועד, ד"ר לויז'נסקי, שמנהל המלון "טרנסאינאנטיק" בבורסעדה (מחוז אלג'יר) הניף בחזית המלון דגל גרמני ועליו צלב קרס. חברת ליק"א התלוננה בפני השלטונות, שהורו להוריד את הדגל.²⁵ עוד נמסר שנשים גרמניות צעירות ביקרו אצל משפחות מוסלמיות ושחנות בבעלות מוסלמית ברחוב מרכזי באלג'יר מוכרת מוצרים מתוצרת גרמנית ובכללם ספרי תעמולה גרמנית אנטייהודית.²⁶

התעמולה הגרמנית היתה פעילה באלג'יריה, אף על פי שאלג'יריה היתה מושבה בשלטון צרפתי. יש לשער שהתועמלנים הגרמנים נהגו משיתוף פעולה של הגורמים הצרפתים האנטישמיים, שהיו פעילים למדי בצרפת ובאלג'יריה בשנות השלושים.

3 – אנטישמיות ממקור צרפתי. גורמים אנטישמיים במטרופולין עמדו בקשרים הדוקים עם עמיתיהם באלג'יריה, ואלה חזרו בהבדלים קטנים על ההתקפות נגד היהודים שהושמעו בצרפת. דוגמה לכך הוא ויקטור אריגי (Victor Arrighi), שהיה נציג "המפלגה העממית הצרפתית" (Le Parti Populaire Français; P.P.F.): במאי 1938, בזמן שדוריו (Doriot), מנהיג "המפלגה העממית הצרפתית", ביקר באלג'יריה, קרא אריגי באוראן, לפני קהל של עשרת אלפים איש, לבטל את צו כרמיה, כלומר לשלול את האזרחות הצרפתית מיהודי אלג'יריה:

האנשים האלה נעשו צרפתים בתוקף צו לא צודק, שניתן לפני שבעים שנה, ולעולם לא התמזגו במשפחה הצרפתית הגדולה. אצלנו בצרפת אפשר להבחין היטב בין

22 שם, 15 במאי 1938.

23 אביטבול, עמ' 172-173.

24 פנקס, 24 ביולי 1938. שמות המפוטרים: באלג'יר דרי ובאוראן רוביני.

25 שם, 13 במאי 1937. מנהל המלון טען להגנתו שרצה למצוא חן בעיני תייר גרמני.

26 שם, 28 במרס 1937.

מחזו אחד למשנהו: קורסיקה, פרובנס, ברטניה, ארץ הבסקים. כל מחזו שמר על צביונו המיוחד, מורשתו ומנהגיו. כלום התעוררה עקב כך שאלה ברטונית, שאלה קורסיקנית, שאלה בסקית? רק היהודים מרכיבים קבוצה בדלנית. הם שמרו על עצמאותם מכל משמר. הם רצו להיות יהודים לפני היותם צרפתים ולשלוט בצרפתים בעודם בראש וראשונה יהודים. הם הצביעו כאיש אחד, פעם לטובת פלוני, פעם לטובת אלמוני, בהישמעם להוראות מנהיגיהם, למען האינטרס העליון של השבט היהודי. זרים היו, וזרים יהיו לעולם. הבה ניתן ל-450,000 יהודי צרפת ול-250,000 יהודי אלג'יריה מעמד מיוחד, דומה למעמדם של הנתינים הבריטים בצרפת. הבה נעמיד כל אחד במקומו ונשאיר את הצרפתי במקום הראוי לו: הראשון.²⁷

בישיבה ב־31 באוקטובר 1937 הוחלט שאלבר קונפינו, הנציג של כ"ח באלג'יריה, וחבר פעיל בוועד למחקרים,²⁸ ירצה באולם החברה הגאוגרפית באלג'יר על "הפרוטוקולים של זקני ציון", שהופצו באלג'יריה באותה תקופה. המטרה היתה להפריך את טענות הפרוטוקולים.²⁹ יש להניח שהרעיון להפיץ את הפרוטוקולים באלג'יריה בא מחוגים אנטישמיים בצרפת, שבה הם היו נפוצים בשנות השלושים.

על דבר קיומו של מסע אנטישמי גדול בצרפת ועל השפעתו באלג'יריה נודע בישיבה כללית גדולה שקיים הוועד למחקרים ב־24 באפריל 1938 במקום מושבו באלג'יר.³⁰ ההיענות היתה גדולה, ומאתיים איש נכחו בישיבה יוצאת דופן זו. שני חברים נאמו: ד"ר לוי-ולנסי, נשיא הוועד למחקרים, ופרופסור ברונשוויג. לוי-ולנסי תיאר את המצב באלג'יריה ובצרפת – לדעתו האנטישמיות באלג'יריה בקרב הנוצרים והמוסלמים היתה במגמה של עלייה; הוא הזכיר את פרשת סידי בל עבס (Sidi-Bel-Abbès) שבה נמחקו 380 יהודים מרשימת הבוחרים (על כך בהרחבה להלן). לא פחות חמור היה המצב בצרפת, שבה קיבלה האנטישמיות ממדים מדיאגים. בהנהגתם של אישים כגון שארל לגראן (Legrand), דרקה דה פלפואה (Darquier de Pellepoix) ודוריו, האנטישמיות הזו

27 אביטבול, עמ' 168.

28 קונפינו היה בין מייסדי הוועד הראשון, ועוזרו העיקרי של ד"ר אנרי אבולקר בתקופת פעילותו בשנים 1915-1921.

29 הוועד בחר באולמה של החברה לגאוגרפיה כדי להשפיע על דעת הקהל באלג'יריה. הפרוטוקולים הופצו באלג'יריה הרבה לפני כן. בישיבה ב־28 בפברואר 1937 נאמר שכתב העת *Vita Italiana* באיטליה הוא שפירסם את הפרוטוקולים, לכן עברו מספר חודשים עד שחברי הוועד החליטו להגיב, כלומר להסכים שקונפינו ירצה על מקורותיהם ומשמעותם האמיתיים של הפרוטוקולים. מסתבר שבין פברואר 1937 לאוקטובר 1937 הלך וגדל מספר העותקים שהופצו באלג'יריה. באותה ישיבה צוין שראש קונפדרציית הפועלים האיטלקית אירח את יוליוס שטרייכר, עורך העיתון הגרמני האנטישמי "דר שטימר", והוועד למחקרים שקל להתלונן על כך – פנקס, 28 בפברואר 1937.

30 לפני הישיבה הפיץ הוועד למחקרים באלג'יר בקרב היהודים כרוז מודפס בטון דרמטי: "מאורעות חמורים, הדורשים צעדי חירום, מאלצים אותנו להודיע לכם על כך ולבקש מכם להצטרף לוועד למחקרים כדי לסייע בידו להגן על האנטרסים שלנו, וכיאותנו וכבודינו המאוימים" – כרוז מודפס בצרפתית שצורף לפרוטוקול הישיבה מ־24 באפריל 1938.

נשענה על עיתונות שפרחה בפריס.³¹ האנטישמיות הגיעה אף לפרלמנט הצרפתי, שנשמעו בו יותר ויותר נאומים אנטישמיים או הערות אנטישמיות. כיצד להתגונן מול הגל הגואה של האנטישמיות? הדובר קרא להתאחד ולאסוף כסף כדי ליוזם פעולות – הפנייה היתה לעשירי הקהילה: "צריך לעזור לנו... הבינו אותנו: איננו מבקשים נדבה אלא תרומה ספונטנית נדיבה כדי להתגונן ולגונן עליכם".³² לסיום הביא נשיא הוועד כדוגמה, כנראה על מנת לעודד את עשירי הקהילה היהודית לתרום ביד רחבה, את יהדות גרמניה ואוסטריה, ואמר ש"הקפיטליסטים היהודים שם הצטערו בריעבד על אי־ראיית הנולד שלהם ועל הכסף הרב שהקדישו כשכבר מאוחר" (שם).

ברונשוויג הדגיש שהיהודים צריכים להגן על כבודם וחרותם. הזכות לעבודה ולחיים ראויה להגנה; ברגעים כאלה אין להישאר אדיש כשיהודים מסורים אחרים רוצים לסייע "כדי לחסוך מאתנו את החרפה שרוצים להטיל עלינו צרפתים רעים, המקנאים בתהילתו של היטלר" (שם).

אחרי הישיבה מ'24 באפריל 1938 הפיץ הוועד למחקרים כרוז "חשאי ביותר" בקרב הפעילים, שתואר בו בפירוט רב מצב האנטישמיות בצרפת. הכרוז נשא את השם "המתקפה האנטייהודית הגדולה" (*La Grande offensive antijuive*). בין היתר נאמר בו שמתנהלות שיחות להקמת "חזית עממית אנטייהודית" הכוללת את הארגונים של הימין הקיצוני, כגון "הפעולה הצרפתית" (*Action Française*) ו"המפלגה העממית הצרפתית".³³ דובר גם על שלבי הכנה של עיתון יומי אנטישמי בעל תפוצה גדולה, על ארגון של כוח לוחם אנטייהודי, שיעמדו בראשו קציני מילואים ושחבריו יגויסו בין המובטלים. בכרוז נכתב שמסע אנטישמי חריף החל בעיתונות הצרפתית ושבתוכנית הפעולה האנטייהודית מתוכנן פוגרום בתוך פריס, וביזת חנויות יהודיות.³⁴ נברר עתה כיצד נערך הוועד למחקרים אל מול הגל הגואה הזה של האנטישמיות באלג'יריה.

31 בין העיתונים האנטישמיים צוטטו *Choc*, *Gringoire*, *Je Suis Partout*, *La Flamme*, *Le Pionnier*, *Défi*, *Libre Parole* – פנקס, 24 באפריל 1938.

32 שם. ולנסי ציין שהכסף הנחוץ בשל האמצעים הכספיים הרבים שעמדו לרשותם של הארגונים האנטישמיים, הנוצריים והמוסלמים, סכומים גדולים בהרבה מאלה שעמדו לרשות הוועד למחקרים. יש להניח שהיתה זו התשובה של האנטישמים הצרפתים להקמת "החזית העממית", שהוקמה לאחר ניצחון מפלגת השמאל ביוני 1936.

34 כרוז מודפס שצורף לפנקס בישיבה מ'24 באפריל 1938. בסוף הכרוז נכתב שחלק מהמידע שהובא דורש בירור וששירותי המודיעין של הוועד למחקרים משתדלים לאמת אותו. מעניין שמוסד יהודי פרטי וצעיר לימים, הצליח, בין מפעליו הרבים, להקים גם שירות מודיעין, אם כי לא ברור מה היתה משמעותו של השירות הזה.

היערכות הוועד לנוכח התופעה האנטישמית באלג'יריה

ארגון העבודה

בישיבה ב־7 ביוני 1936 התקבלה ההחלטה על מבנה הוועד למחקרים, כדלהלן: 1 – הלשכה, שהיו בה הנשיא, המזכיר הכללי ומשנהו, הגיזבר ושני עוזריו; 2 – ועד פועל או ועד מנהל, שהיו בו בין שיש־העֶשֶׂר לעשרים חברים; 3 – מספר החברים בוועד מן הציבור הרחב יהיה בלתי מוגבל. הצטרפותו של כל חבר חדש לוועד מותנית בתמיכתם של שני חברים ותיקים, וצריכה לקבל את אישורו של הוועד המנהל.

בישיבה ב־10 ביוני 1936 נבחרו הנשיא ד"ר אנדרה לויז'לנסי, וסגניו היו עורך הדין ארנסט דרון והרופא פרננד מוראלי; המזכיר הכללי היה אלי גוזלן, הגיזבר היה אלבר ללוש ועוזרו עורך הדין אנדרה נרבוני. בין שיש־העֶשֶׂר חברי הוועד המנהל נימנו זיוף קנואי, נשיא הקונסיסטואר של אלג'יר, פרופ' אנרי אבולקר, הנשיא של הוועד הראשון, פרופ' ריימון בנישו, אלבר קונפינו, נציג חברת כ"ח באלג'יריה, אנדרה גנסיה (Ghenassia), לאון סטורה ואחרים.

אחת ההחלטות הראשונות שקיבל הוועד למחקרים היתה ליצור קשר עם ה"המרכז לתיעוד ולעירנות" (Centre de Documentation et de Vigilance) בפריס כדי לשתף איתו פעולה, מכיוון ששני המוסדות הללו שאפו למטרה דומה.³⁵ בישיבה ב־28 במרס 1937 העלה ברונושוויג בקשה לנקוט צעדים הקשורים לדרך פעולתו של הוועד: הקמת ספרייה, גיוס נציגים של הוועד למחקרים בערים אחרות באלג'יריה, שיסבירו את מטרתו של הוועד, הקמת מזכירות שלרשותה יעמדו עיתונים, חוברות וספרים, ופתיחת ארכיון. היו אלו הצעות נכונות לתפקודו של מוסד הפועל בתוך הקהילה, אך בשלב זה הן היו יומרניות עבור המוסד הצעיר. ברונושוויג נענה שכבר חשבו על כל הצעדים הללו אלא שביצועם נמנע בשל מחסור בכסף. שאלת גיוס הכספים תהיה תמיד על סדר היום של הוועד.

בינתיים הוקם בקונסטנטיין, ביוזמת הוועד למחקרים, ה"ועד לערנות ולמחקרים" (Comité de Vigilance et d'Études), וצוין בפרוטוקול שעומדים להקים ועד דומה באוראן.³⁶ באותו מעמד הוחלט שיש להרחיב את פעילות הוועד למחקרים גם בערי השדה קטנות יותר כגון בלידה (Blida), מיליאנה (Miliana), אפרוויל (Affreville), מדיאה (Médéa), אורלאנוויל (Orléansville) ובו־סעדה (Bou-Saada).

בשלוש השנים הראשונות לחידוש פעולתו, מ־1936 עד 1939, היה הוועד למחקרים למעשה בתהליך של ארגון תמידי. הרושם המתקבל מקריאת הפרוטוקולים של הישיבות

35 פנקס, 7 באוקטובר 1936. על "המרכז לתיעוד ולעירנות" ראו מוך ומישל, עמ' 25-30.
36 פנקס, 24 ביולי 1938. בישיבה מ־18 באפריל 1937, שהוחלט בה להקים שתי ועדות זוהות לוועד למחקרים בקונסטנטיין ובאוראן, העלו החברים את הדרישה שבראש הוועדות הללו לא תעמוד אישיות פוליטית. תחושתם היתה כנראה שמדינאים לא תמיד מצליחים להבחין בצורה ברורה בין האינטרסים האישיים שלהם לבין טובת הציבור.

הוא שתוך כדי עשייה גילה הוועד למחקרים כיוונים חדשים להתארגנות, ולא היסט לשנות ולאמץ דפוסי פעולה חדשים. בישיבה ב־20 באוגוסט 1938 הוחלט על ארגון מחדש של הוועד למחקרים כדי "להפיח יותר חיים בוועד, שמעתה יכלול יותר נציגים מכל המעמדות והחוגים החברתיים השונים".³⁷ מסתבר שלפעילותו של הוועד היו הדים חיוביים בקהילה היהודית באלג'יר, וחבריו הגיעו למסקנה שיש לכלול בו את שכבות הביניים הנמוכות, ולא רק את המשכילים והעשירים בקהילה. באותו הקשר אנו למדים בישיבה מ־4 בדצמבר 1938 ש"ארבעה מקומות מיועדים בוועד למעמדות הבינוניים והפרולטרניים".³⁸

הסעיף האחרון בארגון פעילות הוועד מפתיע במידה מסוימת אך משקף נאמנה את רוח התקופה באירופה, ומעיד על כך שבאלג'יריה הכירו היטב את המתרחש בגרמניה ובאוסטריה, ואת השלכות המצב על הארגונים היהודיים שם. בישיבה מ־23 ביולי 1939 הדגיש נשיא הוועד למחקרים, לוי־ולנס, ש"לנוכח הדאגה של הארגונים היהודיים הפריסאיים בשאלת הפליטים ממזרח אירופה כדאי ללמוד את החקיקה הנוגעת לקבלת הפליטים מאירופה באלג'יריה, על מנת להקל, בשעת הצורך, על הוועד המרכזי הפריסאי לענייני הפליטים".³⁹

דרך הפעולה של הוועד

בחירת דרך הפעולה של הוועד לוותה בהתלבטויות רבות. נשיא הוועד למחקרים הציג בישיבה ב־14 במרס 1937 שלוש דרכי פעולה אפשריות: 1 – דרך הפעולה המסורתית כלומר סבילה ולמעשה שלילית; 2 – דרך פעולה אקטיבית במסגרת הפוליטית; 3 – דרך נחושה ועירנית.⁴⁰ הוועד אימץ את הדרך השלישית.

התלבטות נוספת היתה אם לתמוך בעיתון גדול באלג'יר בעל דעות חברתיות או פוליטיות ליברליות, כלומר בעל נטייה רפובליקנית. בוויכוח שהתפתח הסב פרופ' בנישו את תשומת ליבם של הנוכחים לכך שאל להם "לחזור על טעותם של יהודי גרמניה שלא סייעו לחנוק את ההיטלריום בראשיתו ושבהמשך הציעו חצי מהונם על מנת למנוע את הרדיפות שפגעו בהם".⁴¹ לבסוף החליט הוועד למחקרים לעשות מנוי שנתי לעיתון בעל המגמה רפובליקנית "נשים של מחר" (Femmes de Demain; שם).

במספר ישיבות שהתקיימו באותה תקופה הגיעו חברי הוועד למסקנה שיש לפעול מיד לכך שבפרלמנט הצרפתי ייחקק צו האוסר פעילות אנטישמית וגזענית; לשם כך

37 פנקס, 20 באוגוסט 1938. הוחלט להגדיל את חברי הוועד לשלושים אך בלישכה עצמה, מעין ועד פועל, יהיו שבעה חברים בלבד.

38 שם, 4 בדצמבר 1938.

39 שם, 23 ביולי 1939. חודש וחצי לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה היה המצב באירופה טעון, והדאיג מאוד את היהודים הן באירופה והן באלג'יריה.

40 שם, 14 במרס 1937.

41 שם, 28 במרס 1937. הכוונה שיהדות אלג'יריה היתה צריכה, לדעת בנישו, לנקוט עמדה ברורה בעד השמאל ונגד הימין האנטישמי. בנוגע ליהדות גרמניה חזר בנישו על דברי לוי־ולנס.

נפגשו עם המושל הכללי של אלג'יריה.⁴² החלטה נוספת התייחסה לצורך להגיב על ההפצה באלג'יריה של "הפרוטוקולים של זקני ציון". חברי הוועד הגיעו למסקנה שהדרך הטובה ביותר בנושא הזה היא לשאת הרצאה המכחישה את תוכני הפרוטוקולים, והטילו את המשימה על אלבר קונפינו שהיה בעל ניסיון רב בעניינים ציבוריים ובנושא האנטישמיות.⁴³ לוועד למחקרים היו רעיונות רבים, וככל שהזמן עבר הצטברו במשרדיו ידיעות רבות על אירועים ופרסומים אנטישמיים והוועד מצא את עצמו מעורב במאבק נגד האנטישמיות באופן מגוון. אולם על אף רצונו של הוועד לתת תשובה לכל עניין ועניין נוכחו החברים לדעת במהרה שבלי כסף פעילותם תהיה מוגבלת.⁴⁴

הישיבה ב-26 באפריל 1938 הוקדשה כולה לדרך המתאימה לגייס מימון. בתום הדיונים היו חברי הוועד תמימי דעים שהדרך הטובה ביותר היא הדרך המסורתית, הווה אומר לפנות לקהילה היהודית באלג'יר. הוקמו ארבע "ועדות קורפורטיביות" האמורות להתרים את חברי הקהילה: 1 – ועדה של בעלי המקצועות הרפואיים בראשותו של נשיא הוועד למחקרים, ד"ר לויולנסי; 2 – ועדה לסוחרים סטונאים וזעירים; 3 – ועדה של עורכי הדין; 4 – ועדה לפקידים ממשלתיים. הוועדות החלו לפעול ב-3 במאי 1938, והתוצאות היו מעודדות. כשחברי הוועדות סיימו את ביקוריהם באמצע יוני – הסכום שנאסף הגיע ל-115,000 פרנק.⁴⁵ לכסף נמצא שימוש מייד: עשרים אלף פרנק נשלחו לקרן מרכזית למאבק באנטישמיות בפריס; חמשת אלפים פרנק הוקצבו לתמיכת בביטאון הלא-רשמי של הוועד למחקרים, *Bulletin de la Fédération des Sociétés Juives d'Algérie*,⁴⁶ ו-1600 פרנקים להוצאת אלף עותקים של הרצאתו של קונפינו על "הפרוטוקולים של זקני ציון". רוב הכסף הוקדש למימון הנסיעה והשהות של המשלחת מטעם הוועד למחקרים בפריס בעניין מחיקת 380 בוחרים יהודים מרשימת הבוחרים בעיר סידי בל עבאס.

כל הפעילות הזו התרחשה באווירה כבדה של עוינות ליהודים. בקונסטנטין הקים ראש העיר לשעבר אמיל מורינו, שהפסיד בבחירות משלימות לעירייה ביולי 1938, ארגון אנטישמי חדש, "הידידות הצרפתית" (*Les Amitiés Françaises*), המקביל לארגון האנטישמי הידוע לשמצה בעיר אוראן, *Les Amitiés Latines*. אחרי הפסדו בבחירות החל מורינו במסע אנטישמי יומי חריף: "הצרפתים האמיתיים צריכים להתאחד נגד היהודים, שיש להרחיקם מהמזרח החברתי בכל האמצעים האפשריים."⁴⁷ בפנקס צוין שהאווירה בפריס בספטמבר 1938 לא היתה פחות כבדה. היו שמועות שמלחמה עולמית עומדת לפרוץ. התנהל מסע נתעב וכוזב בהאשמה שהמלחמה תפרוץ

42 שם, 6 בפברואר 1938.

43 שם, 31 באוקטובר 1937.

44 שם, 24 באפריל 1938.

45 שם, 4 בדצמבר 1938. סכום זה מוערך בימינו ב-75,000 דולר.

46 עורך הבטאון היה חבר הוועד אלי גוזלן, והבטאון היה שופרו של הוועד, למרות ששמו של הוועד אינו מצוין בו.

47 שם, 28 באוגוסט 1938. מורינו קרא למוסלמים להתאחד עם הצרפתים במאבק נגד היהודים.

BULLETIN de la FEDERATION des Sociétés Juives d'Algérie

ORGANE MENSUEL

REDACTION ET ADMINISTRATION : 11, Rue Bab-el-Oued — ALGER

Abonnement Annuel : 15 fr.

Téléphone : 17.08

C. C. Postal : 144.64, Alger

L'Antisémitisme, cette haine

L'antisémitisme, cette ignominie, recommence à devenir menaçant.

En Allemagne, il persécute et emprisonne.

En Pologne — la longue et douloureuse énumération des pogroms qui ont souillé la terre polonaise au cours du premier trimestre 1937 l'atteste — il pille et il tue.

Mais c'est jusqu'en France qu'il essaie, présentement, de relever la tête. Un extrémiste de droite, qui a ramassé une maigre et détestable notoriété dans le sang du 6 février, rêve de faire revivre, chez nous, une époque, vieille de quarante années, déshonorée par les crimes de l'Affaire Dreyfus et la violence des bandes d'Edouard Drumont et de Max Régis...

L'antisémitisme est une haine. Une haine qui se nourrit de contradictions, de préjugés, de mensonges. Pour abolir cette haine, pour l'extirper, — plante vénéneuse, — des cœurs où elle a plongé ses racines mauvaises, il faut dénoncer ces contradictions, ces préjugés, ces mensonges.

♦♦

S'agirait-il donc d'une haine religieuse ? Aucune haine n'est religieuse. Toute haine est impie.

Des chrétiens surtout ne peuvent l'ignorer, eux dont l'idéal est un idéal de fraternité humaine qui n'admet aucune exception de peuple, ni de race. Comment des chrétiens oublieraient-ils, d'ailleurs, que le Christ, dont ils doivent s'efforcer d'être les disciples le moins imparfaits possible, est né juif selon la chair ?... Comment oublieraient-ils que le Christ a réconcilié les hommes dans son sang, de telle sorte qu'il n'y ait plus, parmi eux, ni Juifs, ni Gentils, ni Grecs, ni Barbares, et qu'ils soient tous frères en Lui ?

♦♦

S'agirait-il d'une haine de race ?... C'est plus probable, en effet. Mais combien cette haine fratricide atrophia le sens moral, le sens de la justice dans les cœurs qu'elle possède !...

Je n'étais encore qu'un adolescent aux heures troubles de l'Affaire Dreyfus ; c'est dans cette atmosphère empoisonnée que je me suis éveillé à la vie civile. — et j'en ai conçu un dégoût d'autant plus profond pour toutes les violences et pour toutes les haines, pour toutes ces haines notamment qui corrompent les esprits au point de les rendre accueillants, complaisants aux pires injustices.

Les historiens de l'Affaire Dreyfus racontent que, lorsque le commandant Picquart se fut convaincu que le capitaine juif condamné pour trahison était innocent, il s'en fut trouver l'officier général qui était son supérieur. Et celui-ci d'oser lui dire brutalement : « Qu'est-ce que cela vous fait que ce Juif reste à l'île du Diable ? » — Alors, Picquart de s'indigner : « Mais, mon général, il était innocent. » — A quoi le général, — c'était le général Gonse, — répliqua avec un cynisme qui nous glace d'effroi : « Si vous ne dites rien, personne ne le saura. »

Tels sont les ravages que la haine est capable de provoquer dans une âme humaine.

Mais, ici encore, que de contradictions ! Les haines de race sont fondées en passion, non en raison, c'est-à-dire qu'elles sont aussi fragiles que violentes. Il en est des ennemis de races comme des ennemis héréditaires : ils se suivent et ne se ressemblent pas toujours.

Il y a quelques années, c'est moins contre la race juive que contre la race germanique que l'on essayait

בגלל היהודים, וכך נכתב בכרוזים, במכתבים בעילום שם ואף בכותרות בעיתונים.⁴⁸ כשהמשלחת מטעם הוועד למחקרים נפגשה עם שר הפנים סארו (Sarrault) ובכירים במשרד ההגנה בעניין פרסום צו משלים נגד האנטישמיות והגזענות, היא נענתה שהוצאת צו ברוח זו אינה מתאימה לתקופה בשל היחס המיוחד ש"נהנים" ממנו היהודים באירופה המזרחית, דבר המקשה על מציאת פתרון לשאלה היהודית (שם). רוח "ועידת מינכן", שהיתה אמורה להיפתח ב־30 בספטמבר 1938, שררה כבר בדרך המחשבה של המדינאים הצרפתיים.

פרשת סידי בל עבאס

בישיבה של הוועד למחקרים ב־6 בפברואר 1938 הועלתה לראשונה פרשת סידי בל עבאס, עיר הנמצאת במערב אלג'יריה במחוז אוראן. מריוס בלאה (Bellat), ראש העיר סידי בל עבאס, החליט ערב הבחירות המוניציפליות למחוק באופן שרירותי מרשימת הבוחרים 380 בוחרים ממוצא יהודי, בטענה שאבות אבותיהם לא הצהירו בשנת 1871 "הצהרת אורחות־מושבתית" (Déclaration d'indigénat). ואמנם צו כרמיה, שהעניק באלג'יריה, ב־24 באוקטובר 1870, באופן קיבוצי, את האזרחות הצרפתית ליהודים, עורר את התנגדותם של האנטישמים, באלג'יריה ובצרפת, שמיד עם קבלתו החלו להתארגן. בתום שנה של דיונים הצליחו המתנגדים, ב־7 באוקטובר 1871, להוסיף תיקון על החוק המקורי, הידוע בשם "תיקון לאמברשט" (Lambrecht), האומר שכל יהודי באלג'יריה שקיבל את האזרחות הצרפתית במסגרת צו כרמיה צריך תוך שנה, כלומר עד ל־24 באוקטובר 1871, להצהיר שהוא יליד אלג'יריה, אחרת אזרחותו לא תוכר – זאת על מנת למנוע מיהודי מרוקו ותוניסיה להגיע לאלג'יריה ולקבל את האזרחות הצרפתית כילידים. ראש העיר סידי בל עבאס פעל מטעמים אלקטורליים, כיוון שהיה משוכנע שהבוחרים היהודים, שהיו חלק ניכר מהבוחרים העירוניים, יצביעו בעד יריבו הפוליטי ויביאו להפסדו בבחירות לעירייה. אך ברור שבלאה היה גם אנטישמי, ובמחיקת הבוחרים היהודים מרשימת הבוחרים העירוניים רצה גם לערער על חוקיות האזרחות הצרפתית של חלק גדול מיהודי אלג'יריה, שהיו צרפתים זה דורות מספר.

ההתרגשות בקרב יהודי אלג'יריה היתה גדולה – הסכנה היתה שראשי ערים באלג'יריה ילכו בעקבותיו של בלאה וימחקו יהודים מרשימת הבוחרים בעירם. נוסף לכך, העיתון *L'Oran-Matin*, עיתונו של הכומר המודח לאמבר (Lambert), מנהיג האנטישמים במחוז אוראן, ניצל את הפרשה על מנת לחדש את התקפותיו על היהודים ולדרוש את ביטול צו כרמיה. משלחת של יהודי אוראן ובראשה הרב הראשי של אוראן הרב דוד אשכנזי, ואלבר סמג'ה, נשיא הקונסיסטואר של אוראן, יצאה לאלג'יר כדי להתקבל לריאיון אצל המושל הכללי של אלג'יריה. באלג'יר הוזמנה המשלחת להשתתף בישיבה מיוחדת של הוועד למחקרים, שהתקיימה ב־7 בפברואר 1938; לאותה ישיבה הצטרפו נשיא הקונסיסטואר של אלג'יר, בנון (Banon), והרב הראשי של אלג'יר, הרב אייזנבט. הוועד למחקרים העריך שמתפקידו ליטול חלק במאבק נגד המזימה של ראש עיריית סידי בל עבאס, שבפגיעה ביהודי עירו פגע למעשה בכל יהודי אלג'יריה. הוועד למחקרים וחברי שני הקונסיסטוארים טיקסו עצה לקראת הפגישה עם המושל הכללי, והחליטו להעלות במהלך הריאיון את שתי הנקודות הבאות: 1 – אין להישאר אדיש נוכח המגמות של זרמים מסוימים בחברה האלג'יראית לזרוע פירוד ושנאה בקרב תושביה; 2 – המשלחת מתכוונת להעביר, נוסף על הצעדים שהמושל הכללי ימצא לנכון לנקוט במושבה, את הדיון לפריס, קרוב למוקדי השלטון של צרפת. המשלחת התקבלה לריאיון אצל המושל הכללי ב־8 בפברואר 1938. ברגע האחרון הצטרפו למשלחת שני נציגים מהקונסיסטואר של קונסטנטין, ולכן היתה זו משלחת הכוללת נציגים של שלושת הקונסיסטוארים של

אלג'יריה, הרב הראשי של אוראן, נשיא הוועד למחקרים ד"ר לויז'נסקי, ועוד אישים יהודיים חברי הגופים המדיניים המרכזיים הכלליים באלג'יריה. כלומר, היו אלה נציגים של שיכבת העילית המדינית והחברתית של יהדות אלג'יריה שהתייצבו אצל המושל הכללי, דבר המעיד על חומרת הפרשה ועל מידת הדאגה של יהודי אלג'יריה. אלפרד גיגי,⁴⁹ חבר המועצה הכללית של מחוז אוראן ובעל ידיעות רחבות בתחום המשפט, הוא שדיבר בשם המשלחת לפני המושל הכללי. בתום הפגישה הבטיח המושל נמרצות שינקוט צעדים להפסקת ההתעללויות ביהודים ושיתיעץ עם הממשלה על מנת להביא שצו ממשלתי מפרש וסופי ישים קץ לפרשנויות השונות של הצו מ־24 באוקטובר 1871.⁵⁰ בינתיים החמיר המצב בפרשת סידי בל עבאס. שופט בית המשפט של עיר זו אישר את החלטת ועדת הבחירות למחוק 380 בוחרים ממוצא יהודי; נראה שהשופט פעל לפי הוראותיו של ראש העיר בלאה.⁵¹ על הוועד למחקרים היה להגיב בדחיפות, אולם השאלה היתה כיצד לנהל את המאבק. שתי אפשרויות נראו לחברי הוועד למחקרים: אחת בתחום המשפטי הטהור, הווה אומר לעתור לבית המשפט הגבוה לערעורים בפריס (Cour de Cassation), או להשתדל אצל הדרג הפוליטי בפריס להשיג צו מפרש וסופי של צו כרמיה. בשתי האפשרויות זירת ההתרחשות היתה בפריס, כלומר על משלחת הוועד למחקרים היה מוטל לשהות בפריס לעתים קרובות ובתקופה ממושכת. הנסיעות והשהות בבירה הצרפתית היו כרוכות בהוצאות רבות, ומכאן ארגון אסיפת החירום שאירגן הוועד למחקרים לגיוס כספים, ב־24 באפריל 1938. כאמור לעיל, היענות של הציבור היהודי באלג'יריה היתה גדולה ותוך חודש וחצי בערך נאסף הכסף הדרוש, ואף יותר מכך.⁵² בשלב ראשון בחרו חברי הוועד לנהל מאבק משפטי, כלומר לעתור לבית המשפט הגבוה לערעורים; בדיעבד יתברר שהיתה זו טעות כיוון שמבחינה משפטית טהורה קשה היה לתקוף את החלטתם של בלאה ושל השופט. ואמנם, ב־13 בינואר 1939 אישר בית המשפט הגבוה לערעורים את החלטתו של השופט מסידי בל עבאס, ודחה את העתירה של יהודי סידי בל עבאס. כמו בנושאים משפטיים רבים הפתרון היה פשוט, אך חברי הוועד למחקרים לא הבינו זאת, בשל ייעוץ משפטי לא מוצלח. לו יהודי סידי בל עבאס פסולי זכות הצבעה היו מצהירים שאינם יודעים לאיזה לאום הם שייכים,⁵³ יש להניח שבית המשפט הגבוה לערעורים היה מחליט אחרת.

49 אלפרד גיגי (מוסטגנס, מחוז אוראן 1888 - פריס 1971) היה בעל תואר בלשון הערבית ובמנהגי המשפט הברברי. נמשך לפוליטיקה. היה חבר באסיפה המחוזית של אוראן. אחרי מלחמת העולם השנייה התמנה לחבר במועצה העליונה של ממשלת אלג'יריה. כבר בשנת 1919 היה חבר הוועד למחקרים בראשית דרכו של מוסד זה וסייע לו רבות בתחום המשפטי והמאבק באנטישמיות מצד המינהל האלג'יראי. גם ב־1936, כשהוועד למחקרים חידש את פעילותו, הצטרף אליו גיגי מיד והיה לעוזר רב בפרשת סידי בל עבאס, כפי שנראה בהמשך, בשל נסיונו בתחום המשפטי והמדיני.

50 פנקס, 8 בפברואר 1938.

51 שם, 7 בפברואר 1938 - זאת, אף על פי שהפגישה אצל המושל הכללי היתה ב־8 בפברואר. בפנקס נרשמו מספר ישיבות רצופות אחרי ה־7 בפברואר מבלי לציין תאריך מפורש.

52 שם, 24 באפריל 1938.

53 ראו לעיל, "דרך הפעולה של הוועד".

לכן היה עדיף לפעול אך ורק בתחום המדיני, כלומר לבקש ממשרדי הממשלה הקשורים לנושא להוציא צו חדש ומפרש של צו כרמיה, ובייחוד לאסור את היישום של תיקון למברשט שאבד עליו הכלח. משלחת הוועד למחקרים השיגה זאת. מיד אחרי פסק הדין של בית המשפט הגבוה לערעורים הבין גיגי שהמצב מסוכן ושיש צורך לפעול במהירות. לשם כך יצא לפריס והחל להפעיל ללחוץ על הדרגים המדיניים בבירה. הוא הסב את תשומת ליבם של אנשי המימשל בצרפת להשלכות החמורות עבור יהודי אלג'יריה של פסק הדין, כלומר כלפי עשרות אלפים בני אדם. למזלו, ולמזלם של יהודי אלג'יריה, שרי הרפובליקה קלטו שהיתה זו פגיעה קשה בזכויותיו הבסיסיות של ציבור שלם באלג'יריה בשל אמונתו הדתית – והם נהגו בחכמה. על אף החלטתו של בית המשפט הגבוה לערעורים הוציא שר הפנים הצרפתי אלבר סארו, שהיה הממונה על ענייני אלג'יריה, ב־16 בינואר 1939, צו מפרש של פקודת כרמיה שאמר ש"זכויותיהם של יהודי סידו בל עבאס ליטול חלק בבחירות העירוניות אושרו סופית, ושמעתה ואילך יהיה בלתי אפשרי לשלול את אזרחותם הצרפתית וכל הזכויות הכרוכות לכך".⁵⁴ היתה זו הצלחה גדולה, וזאת בשל נחרצותו של הוועד למחקרים והתושיה של גיגי.

בכך הסתיים פועלו של הוועד למחקרים בתקופה הראשונה (1936-1939) לחידוש פעילותו. ב־1 בספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה, והחלה תקופה אחרת. חברי הוועד למחקרים הרגישו שעם פרוץ מלחמת העולם נפתחת תקופה חדשה. באחת הישיבות האחרונות שקיימו, ב־3 באוקטובר 1939, דנו בשאלה "האם הוועד למחקרים צריך, נוכח המאורעות, להמשיך או להפסיק את פעילותו?". נשיא הוועד, לוי ולנסי, לא השתתף בישיבה אך מסר את דעתו בכתב, שמתעמי חיסכון רצוי להפסיק את פעילות הוועד למחקרים. בתום דיון ארוך התקבלה פה אחד ההחלטה הבאה: "הוועד למחקרים צריך להמשיך לפעול ולהישאר בקשר עם הגופים האחרים העוסקים בהגנת היהודים ובייחוד עם 'המרכז לתיעוד ולעירנות' בפריס. באמצעותו אנו צריכים לקיים את ההליכים הרשמיים כדי לציין את עיוותי הדין ואת ההפליות, או להעלות אצל הסמכות המתאימה את הטענות או המשאלות לטובת הכלל".⁵⁵

יחסי הוועד עם גורמים שונים

היחסים עם השלטונות

נשיא הוועד, ד"ר אנדרה לוי-ולנסי, או חברי הוועד, נפגשו עם השלטונות בהודמנויות שונות, לרוב כשהיו תקריות או אירועים אנטישמיים. ד"ר לוי-ולנסי נפגש עם הממונה על המחוז כשבקיץ 1936 פרצו מהומות אנטישמיות בפנימייה בפרנט (Parnet) שבמחוז אלג'יר. לא פעם ניצל המושל הכללי של המושבה או הממונה על המחוז את המפגש על מנת לשוחח על מצבה של הקהילה או על "הבעיה היהודית". ביוני 1936, כאשר בצרפת

54 שם, 29 בינואר 1939. זאת כדי למנוע בעתיד מחיקת יהודים מרשימת הבוחרים.

55 שם, 3 באוקטובר 1939.

עלתה לשלטון "החזית העממית", בעלת הנטייה הסוציאליסטית, ובראשה לאון בלום, נראה שהשלטונות באלג'יריה לא ראו בעין יפה את עליית השמאל בצרפת, ואת ראש הממשלה היהודי. אי-שביעות רצון זו באה לידי ביטוי באוקטובר 1936 כשפאול סטורה (Paul Stora), אחד מחברי הוועד למחקרים, נפגש עם הממונה על המחוז של אלג'יר, כיוון שבמהלך הקיץ אירעו תקריות אנטישמיות במחוז. הממונה על המחוז מסר לפאול סטורה שאנשי לשכתו הודיעו לו שיהודים נוטלים חלק בכל אסיפה של "החזית העממית", וכדוגמה הזכיר התכנסות לרגל נצחונה של "החזית" בבחירות, שבה, לטענתו, השתתפו חמשת אלפים יהודים מתוך עשרת אלפים משתתפים. חברי הוועד נפגעו מאוד מדבריו של הפקיד הממשלתי הבכיר ביותר במושבה, וניסו להפריך את טענותיו. הם ביקשו לדעת את המספרים המדויקים של היהודים החברים במפלגה הקומוניסטית באלג'יריה בשלושת המחוזות, אלג'יר, אוראן וקונסטנטין. התוצאות היו מפתיעות: בשכונות שהיה בהן רוב יהודי, עשרים ושישה אחוז הצביעו בעד המפלגה הקומוניסטית, ואילו בשכונות ששלט בהן היסוד הנאו-צרפתי,⁵⁶ שיעור הצבעה בעד הקומוניסטים הגיע לשלושים וחמישה אחוז. בפנקס נוסף המשפט הבא: "ובכל זאת אף אחד לא צועק שהספרדים הינם קומוניסטים ושהם מהווים סכנה גדולה לממשלה!"⁵⁷

היחסים עם השלטונות לא תמיד היו מתוחים. כשנשיא הוועד נפגש עם המושל החדש של אלג'יריה והעלה בפניו את דאגת הקהילה היהודית המקומית נוכח הגברת האנטישמיות באלג'יריה, הוא נענה שהממשלה הצרפתית החליטה לקיים דיון על עליית האנטישמיות באלג'יריה ובצרפת, ושהוא עצמו תמך ביוזמת החוק נגד האנטישמיות והגעזנות הנמצא כעת בהכנה בצרפת.⁵⁸

ובכל זאת, האווירה בפריס ודרך המחשבה של המדינאים הצרפתים בדרגות הגבוהות לא היו לטובת היהודים. משלחת הוועד למחקרים ששהתה בפריס באותו זמן בעניין מחיקת יהודים מרשימת הבוחרים העירוניים בסידי בל עבאס נכשלה בניסונה לתקן את צו ריינייה (Reignier) לגבי הפרות סדר בצרפת ואלג'יריה. היהודים ביקשו להוסיף סעיף על הפרות סדר על רקע גזעני, אך אף על פי ששר הפנים, אלבר סארו, הבטיח שהצו יעבור בקלות בפרלמנט הצרפתי הממשלה שדנה בנושא הצהירה ש"היות והיהודים אינם גזע הם לא יכולים לבקש צעדים אנטי-גזעניים".⁵⁹

היחסים עם המוסלמים

יחסי הוועד למחקרים עם המוסלמים היו עדינים. אחת הסיבות לחידוש פעולתו של הוועד למחקרים היו פרעות שאירעו בעיר קונסטנטין, שנזכרו לעיל; ודווקא שאלת

56 הכוונה לספרדים, איטלקים או בני האי מלטה (רובם ממוצא ספרדי), שקיבלו אזרחות צרפתית בחוק של 26 ביוני 1889, ובשנים שלאחר מכן.

57 פנקס, 18 באוקטובר 1936.

58 שם, 6 בפברואר 1938.

59 שם, 4 בדצמבר 1938.

חידוש היחסים בין שתי העדות נגעה למאורעות הטרגיים הללו. בישיבה ב־7 ביוני 1936 נמסר כי משלחת של "אסיפת הנבחרים המוסלמים" (Assemblée des Elus) ממחוז אוראן ביקשה מהקונסיסטואר באותו מחוז להשתדל אצל הקונסיסטואר של אלג'יר; ושני הקונסיסטוארים יפנו לקונסיסטואר של קונסטנטין שיתמוך בבקשת חנינה לפורעי קונסטנטין, שהמוסלמים הגישו לשלטונות. הוועד למחקרים לא היה קשור ישירות לתכתובת בין הנבחרים המוסלמים לבין הקונסיסטוארים אך נודע לו עליה, והוחלט לקיים דיון בסוגיה ולייעץ לקונסיסטואר של קונסטנטין כיצד לנהוג בפרשה. עורך הדין אנדרה גרבוני היה "בעד החנינה הזו כדי ליצור את האיחוד המיחול בין היהודים לבין המוסלמים".⁶⁰ עורך הדין גנסיה העריך שפרשה מסוג זה לא היתה בסמכותו של הקונסיסטואר של קונסטנטין, שתפקידו לטפל בענייני פולחן, והחברות או הארגונים היהודים הם שצריכים לטפל בשאלות החשובות. בנוגע לחנינה הוסיף שיש להבחין בין הטובחים לבין הבוזים בזמן הפרעות (שם).

הרב הראשי של אלג'יר, שנטל לעיתים קרובות חלק בישיבות הוועד, נטה לחכות לתשובתו של הקונסיסטואר של קונסטנטין בפרשה. לקראת סוף הדיון התגבשה עמדה של חברי הוועד למחקרים בעד מתן חנינה: "היות והפורעים פעלו ברגע של טירוף הדעת שנגרם על ידי מסיתים מקצועיים... לכן אנו מצטרפים, במטרה להרגיע את הרוחות, לבקשת החנינה שהוגשה ע"י אחיהם המוסלמים" (שם). אולם ברונושוויג טען ששאלה זו רצינית ביותר ושלפני שמחליטים על תמיכה במתן החנינה יש לנהל שיחות עם המנהיגים המוסלמים, כיוון שתמיכה בבקשת החנינה שהוגשה על ידי גוף מוסלמי כלשהו "לא נותנת שום הבטחה לגבי העתיד" (שם), ולכן התנגד לה. ברונושוויג ציין שלא מומן התקיים באלג'יר הקונגרס המוסלמי האלג'יראי הראשון,⁶¹ ובמהלכו הוגשו מספר הצעות לסדר היום – אחת מהן התייחסה לפרעות קונסטנטין. ברונושוויג, שחקר את תולדות הקברבים במאה ה־17 ושלט היטב בערבית ספרותית, הקריא לחברי הוועד את תרגום ההצעה, שבה המוסלמים כינו את הקרבנות היהודים במהומות בכינוי "קורבנות חטאת" (victimes expiatoires). משפחות הקורבנות והקונסיסטואר של קונסטנטין ביחד הם שצריכים להשיב לבקשת המוסלמים בדבר בקשת החנינה (שם).

פרשה נוספת בנוגע ליחסים בין הוועד למחקרים למוסלמים היא הפרשה של השייח' אלעוקבי (El 'Uqbi). השייח', שתמך בתיקונים במינהל האלג'יראי, שדרש הקונגרס המוסלמי האלג'יראי הראשון, הואשם במעורבות ברצח, ב־2 באוגוסט 1936, של המופתי של אלג'יר, בנדלי (Bendali), שהתנגד לתיקונים במינהל.⁶² האשמה היתה חמורה במיוחד, משום שהמינהל האלג'יראי, שהתנגד לכל תיקון שהוא במצב הקיים, הוא שעמד כנראה מאחורי המעצר של אלעוקבי. ד"ר לופרני (Loufrani), אחד מחברי הוועד למחקרים, תמך באומץ לב באלעוקבי ואף פירסם באחד העיתונים הכלליים של אלג'יר מכתב גלוי

60 שם, 10 ביוני 1936.

61 ראו א'רונ, היסטוריה, עמ' 437-438.

62 פנקס, 10 ביוני 1936.

לטובת השייח', שייצג את הזרם הלאומני שהתנגד לשלטון הקולוניאלי באלג'יריה ודרש תיקונים בדרכי השלטון; אלי גוזלן, עורך הביטאון של הוועד למחקרים, פירסם בעמוד הראשון של עיתונו את דיוקנו של אלעוקבי. מוסלמים רבים הביעו את הערכתם.⁶³ אולם מספר חברים של הוועד למחקרים שלא רצו להתעמת עם המינהל הקולוניאלי הצרפתי, הביעו את הסתייגותם מהמעורבות בפרשת אלעוקבי וב"שאלת הילידים" בכלל (הכוונה ליחסם של המוסלמים עם השלטון הקולוניאלי), ואף את הסתייגותם מדיון בטיב היחסים עם המוסלמים שעל הוועד למחקרים לאמץ. באותו עניין הועלתה על סדר היום שאלת הילידים ובתום הדיון סיכם את המצב נשיא הוועד, לויולנסי: היוזמות של חברי הוועד, המכתב הגלוי ופרסום דיוקנו של השייח, חייבו רק את החברים שיומו אותם ולא את הוועד למחקרים. בטאון הוועד חייב לנהוג באיפוק ועל הוועד למחקרים לנקוט עמדה התואמת את המצב.⁶⁴

נראה שבוועד למחקרים החליטו סופית להפסיק לרון "בשאלת הילידים" בעקבות פרסום שני מאמרים בעיתון *La Voix Indigène de Constantine*, שהעיתונאי המוסלמי הליברלי ר' זנתי (Rabah Zenati) היה עורכו ומנהלו. במאמרים אלה הוצע ליהודים לא להיראות להוטים להגן על העניין הילידי, משתי סיבות: 1 – הדבר לא ימצא חן בעיני ראשי המינהל והאוכלוסייה האירופית; 2 – שקדנות יתר זו שהיהודים שוקדים בהגנת המוסלמים חשודה בעיני המוסלמים ומטפחת אנטישמיות.⁶⁵

כתוצאה מכל ההסתייגויות נמנע הוועד למחקרים מלעסוק ב"שאלת הילידים" מבחינה פוליטית ומספר חברי הוועד הסתפקו בעזרה למוסלמים בתחום ההומניטרי – למשל, ב־15 במרס 1939 דווח שנשיא הוועד למחקרים הירצה ב"מועדון המוסלמי לקידמה" על יתרונות החיסון נגד השחפת. אך המוסלמים היו חשדניים עדיין כלפי כל השקדנות הזו לטובתם מצד היהודים.

סיכום

נדמה שחברי הוועד למחקרים, כשהחליטו לחדש את פעילותו ביוני 1936, לא תיארו לעצמם שתוך זמן קצר ימצאו מעורבים עמוקות בעשייה חברתית שתפקידה העיקרי

63 אזרון, היסטוריה, עמ' 440-441.

64 פנקס, 7 באוקטובר 1936.

65 במהלך דבריו ציין ד"ר לויולנסי שאחד החששות של הממשלה היא הצלחתה של התנועה הפך-אסלאמית, כיוון שיש סימנים שהיא מתפתחת ומאיימת על השליטה הצרפתית. שרל לוי הביע דאגה נוכח כוונות שהסתמנו בתחילת הדיון של הוועד למחקרים ב"שאלת הילידים" לתמוך באלעוקבי. לדעתו ההתערבות הזו כמדיניות המוסלמית יכולה להיות למורת רוחם של המתישבים והממשלה גם יחד. ווילאם וואליד (Oualid), יליד אלג'יר שחי בפריס, והיה סגן נשיא כי"ח, הציע לוועד לנהוג בזהירות ב"שאלת הילידים" – דעתו, שהובעה בכתב, עשתה רושם רב על חברי הוועד למחקרים שהחליטו לקבל אותה. בפנקס צוין שזנתי, מורה בגמלאות, הביע את דעתו של המינהל הצרפתי, ושמעט מוסלמים מתייחסים לדעותיו כיוון שהן נחשבות ליברליות מדי (ישיבה מ־13 בדצמבר 1936).

להגן על יהודי אלג'יריה מפני האנטישמיות. הם גילו להפתעתם שלאנטישמיות שורשים עמוקים בחברה האלגייראית, ובייחוד בקרב היסוד הצרפתי. לכן היה עליהם להיערך במהירות, ברצינות, ובממדים גדולים ממה שחשבו. חברי הוועד למחקרים הבינו שיש ליצור קשר עם ארגונים יהודיים בפריס, שפעלו גם הם נגד האנטישמיות שם, אולם הם גילו שבלי מקורות מימון לא יוכלו לפעול באורח סדיר ורצוף, ועל אף רצונם הטוב לא יצליחו למלא את השליחות שלשמה חידשו את פעילות הוועד. דרך גיוס הכספים בקרב אנשי הקהילה מעוררת הערכה. היא איפשרה להם לפעול בצורה מכובדת ויעילה, כגון תמיכה בעיתון הוועד, פרסום חוברת נגד "הפרוטוקולים של זקני ציון", השתתפות כספית במאמציו של "המרכז לתיעוד ולעירנות" בפריס, ובמיוחד מימון הנסיעות והשהות של משלחת הוועד למחקרים בפריס בפרשת סידי בל עבאס. קשה לדמות שהמשלחת היתה מצליחה במשימתה החשובה לולא הנסיעות המרובות והשהות הממושכת בבירה הצרפתית. בתקופה הקצרה של תפקוד הוועד שבדקנו, פרשת סידי בל עבאס היתה ללא ספק גולת הכותרת של פעילותו. אולם מעיון בפעילות הרבגונית המתוארת בפרוטוקולים של הישיבות עולה תחושה של תמימות, המזכירה לנו מה שאירע באירופה באותן השנים, ובייחוד בקרב יהודי גרמניה, שהאמינו כמעט עד הרגע האחרון שניתן להתמודד עם השלטון הנאצי במישור המשפטי, ואף הדמוקרטי. כמוכן, אין בכוונתנו לבוא בטענות אל יהדות אלג'יריה על שהם לא ראו את הנולד ולא פעלו מבעוד מועד. לא זו השאלה. הרושם הוא שאף שחברי הוועד היו שקועים בעשייה יום יומית נגד האנטישמיות, ואף הצליחו לבטל את הגזרה זמנית, הם לא פירשו נכונה את הסממנים המבשרים את הסכנות הגדולות שארכו ליהדות אלג'יריה (בלי שום השוואה עם האסון הנורא שפקד את יהדות אירופה). באלג'יריה התבטאה הסכנה הגדולה בביטול צו כרמיה בשנת 1940 על ידי משטר וישי. יהודי אלג'יריה הפכו במחי יד לחסרי מעמד משפטי, וסבלו מבעיות חברתיות וכלכליות קשות במשך מלחמת העולם השנייה. נדמה שלאור האירועים בשנים 1936-1939 הכתובת היתה על הקיר.

קיצורים ביבליוגרפיים

מיכאל אביטבול, מכרמיה לפטן, 1870-1940, אנטישמיות באלג'יריה הקולוניאלית, ירושלים תשנ"ד.	אביטבול
איב קלוד אואט, "גירות החינוך נגד היהודים באלג'יריה (1940-1943)", שורשים במזרח א (1986), עמ' 121-144.	אואט, גירות
Yves-Claude Aouate, <i>Un pogrom en Algérie française, les émeutes anti-juives d'août 1934 à Constantine, contribution à l'histoire des Juifs d'Algérie</i> , Mémoire de maîtrise, Université de Nice, 1980	אואט, פוגרום
C.R. Ageron, <i>Les Algériens musulmans et la France (1871-1919)</i> , 1, Paris 1968	אזרון, אלג'יריה
—, <i>Histoire de l'Algérie contemporaine, 1871-1954</i> , 2, Paris, 1979	אזרון, היסטוריה
Robert Attal, "Un témoignage inédit sur le pogrom de Constantine (1934)", <i>Revue des Etudes Juives</i> 148 (1989), pp. 121-142	הטל
דוד כהן, "מסורת או מודרניות: הרפרמיום של כ"ח בתלמודי תורה באלג'יריה (1939-1920)", מקדם ומים ו (תשנ"ה), עמ' 105-134.	כהן, מסורת
David Cohen, "Les circonstances de la fondation du Comité Algérien d'Etudes Sociales ou la prise de conscience d'une élite intellectuelle juive face au phénomène antisémite en Algérie 1915-1921", <i>Revue des Etudes Juives</i> 161 (2002), pp. 179-225, מטעם "המכון לחקר החלוציות והציגנות בארצות האסלאם ובספרד" ביד טבנקין).	כהן, נסיבות
David Cohen, <i>La Promotion des Juifs en France à l'époque du Second Empire (1852-1870)</i> , 1-2, Aix-en-Provence 1980	כהן, שילובם
Maurice Moch, Alain Michel, "L'Etoile et la Francisque", Paris 1990, pp. 25-30	מוך ומישל
פנקס הוועד היהודי האלג'יראי למחקרים חברתיים, כתב יד, יד טבנקין.	פנקס